

Platon'dan Plotinos'a *Phantasia* Kavramının Gelişim ve Dönüşüm Seyri*

Nursema Kocakaplan

Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Ana Bilim Dalı.

Bursa/Türkiye

nursemakocakaplan@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9814-8876>

Öz: İslâm ve Batı düşüncesini derinlemesine etkilemiş kavramlardan biri de kökenini Antik Yunan Felsefesinde bulabileceğimiz *phantasia*dır. Ruhun yetilerinden biri olarak kabul edilen *phantasia*, duyu algısı ve noûs arasında köprü konumundadır. Soyutlanan suretleri koruyarak duyu algısı ve çeşitli terkipler oluşturarak noûs ile iletişim halindedir. Ruhun yetileriyle olan irtibatı merkezi konumda olması nedeniyle bilginin oluşumunda temel bir noktadadır. Bu makalede Platon'dan itibaren *phantasianın* duyu algısı ve noûsun yanı sıra doksa ve hafızayla nasıl ilişkilendirildiği konusu üzerinde duracağız. Özellikle Aristoteles'in canlı türlerinde *phantasianın* bulunuşuyla ilgili yaptığı sınıflandırmayı belirterek her katmandaki türün *phantasiasına* ait özellikleri inceleyeceğiz. İnsanı diğer canlılardan ayıran akıl yetisinin *phantasiayla* olan bağlantısına odaklanarak *phantasianın* Aristoteles'in epistemolojideki konumunu belirlemeye çalışacağız. Hem Aristoteles hem de Yeni Platoncuların önemseydiği konulardan biri olan *phantasianın* müstakil bir yeti olup olmadığı sorununu inceleyeceğiz. Yeni Platonculukla birlikte *phantasianın* metafizik alanla ilişki kurulmasında üstlendiği aracı rolün üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: Hayal Yetisi, Duyu Algısı, Doksa, Noûs, Hafıza.

Geliş Tarihi/Received Date: 17.12.2019

Kabul Tarihi/Accepted Date: 24.01.2020

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf/Citation: Kocakaplan, Nursema. "Platon'dan Plotinos'a *Phantasia* Kavramının Gelişim ve Dönüşüm Seyri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/1 (Haziran 2020), 257-276.

* Bu makale, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda devam etmekte olan "Fârâbî ve İbn Sina'da Tahayyül Kavramı" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

The Development and Transformation of *Phantasia* Concept from Platon to Plotinus

Abstract: One of the concepts that deeply influenced Islamic and Western thought is the imagination (*phantasia*), whose origins can be found in Ancient Greek Philosophy. The imagination, which is considered one of the faculties of the soul, fulfills the task of establishing a bridge between sensory perception and *noûs*. It communicates with sensory perception by preserving abstracted surrogates and *noûs* by creating various compounds. Because of its main point to connection with the soul's faculties, it is a fundamental point in the formation process of knowledge. In this article, we will emphasise on the perception of imagination from Plato and how it relates to sensation and *noûs*, as well as *doxa* and memory. Particularly by stating Aristotle's classification of the existence of imagination in living species, we will examine the characteristics of imagination of each species. Then we will attempt to determine the position of imagination in Aristotle's epistemology by focusing on the connection between intellect and imagination, which distinguishes human from other living beings. We will examine the question of whether imagination, which is one of the issues that both Aristotle and Neo-Platonists focus on, is an independent faculty. Then, we will focus on the mediating role of imagination in establishing a relationship with the metaphysic.

Keywords: Imagination, Sensory, Perception, *Doxa*, *Noûs*, Memory.

Özet

Felsefi bir konuyu incelerken kavramları doğru değerlendirmek ve işaret ettikleri anlamı iyi bir şekilde takip etmek önem arz eder. İncelemelerde doğru sonuçlara ulaşmak, kavramlara farklı dönemlerde değişik anlamlar yüklendiğinin gözden kaçırılmamasıyla mümkündür. Bu sebeple kavramların tarihsel bağlamda ele alınması, felsefi yorumlamada güven sağlayacaktır. Felsefe tarihi içerisinde farklı anlam ve işlev kazanmış kavramlardan birisi de çalışmamızda ele alacağımız '*phantasia*' kavramıdır. *Phantasia* kavramı, felsefi literatürdeki genel kullanımına yakın biçimde ilk kez Platon tarafından kullanılmıştır. Bu kavram en yalın şekliyle Presokratik dönemde tercih edilmesine rağmen, bu kavrama Platon'a kadar epistemolojik bir mana yüklenmediğini belirtebiliriz. Presokratik dönemde doğa filozofları özel olarak *arkhe* problemlerine odaklandıkları için felsefi tartışmalarda *phantasia* kavramına yer verilmemiştir. Bu dönemde daha çok doğa, varlık, oluş, hareket konuları önemsenmiştir. Sokratik dönemdeki ilgi ise felsefi bir dönüşümle evrenden insana, özellikle de ruh-beden arasındaki bağlantı ve ruhun mahiyetine yönelmiştir. Platon ve Aristoteles dönemiyle birlikte ruhun yetilerinin özellikleri, fonksiyonları ve yetilerin birbiriyle ilişkisi, her bir kuvvenin güvenilirlik ve yeterlilikleri ele alınmış ve epistemolojiyle meşguliyet ön plana çıkmıştır. Felsefi düşüncenin ulaştığı bu noktada, ruhun yetileri ile zihinsel faaliyetlerin çözümlenmesi ve bilginin oluşumunda yetilerin konumuyla ilgili tahlilde bulunma önemsenmiştir. Platon'a kadar bazı felsefi problemlerin olgunlaşmaması, *phantasianın* doğası üzerine felsefi zeminin oluşmamasını ve duyum, *phantasia*, akıl gibi kavram çiftleri arasında net bir ayırım yapılmamasını beraberinde

getirmiştir. Felsefenin sistemleştiği döneme kadar *phantasia* kavramının anlamsal bütünlüğünden bahsedemediğimiz için makalemizde *phantasia* kavramı hakkında felsefi temellendirmeyi Platon'dan başlayarak inceleyeceğiz. Akabinde Aristoteles'in *phantasia* konusunda Platon'a yönelttiği eleştirilere yer vereceğiz. Aristoteles'in Platon'dan farklı olarak *phantasia* hakkında belirlediği yenilikleri ortaya çıkarmaya çalışacağız. Devamında Yeni Platoncu filozofların *phantasianın* anlam ve işlevinin anlaşılmasındaki katkısına değineceğiz.

Antik Yunan felsefesindeki filozoflar, *phantasiayı* bilgi teorisinde kullanılan felsefi bir terim olarak inceleme konusunda ortak bir tavır sergilemişlerdir. Bu dönemdeki filozoflar; düşünce sistemlerini oluştururken *phantasia* kavramının etimolojisi, anlam alanları, benzer manada olan terimlerle ilişkisi, diğer yetilere göre konumu, temel fonksiyonları, mahiyeti ve önemine değinmeyi gerekli görmüşlerdir. *Phantasia* kavramı; felsefi bir terim olarak ortak bir kabul görse de bu kavramın mahiyetine dair yapılan farklı açıklamalar, konunun anlaşılması noktasında belli başlı zorluklar oluşturmaktadır. Problemlerden biri, *phantasianın* etimolojik yapısıyla ilgili değişik tespitlerin ortaya çıkması sonucunda çağrıştırdığı manaların farklılık arz etmesidir. *Phantasia*, *phantasmata*, *phantasis* gibi kavramların hayal yetisine mi yoksa yetinin işlevine mi yoksa yetinin etkisiyle oluşan ürüne mi işaret ettiği hakkında varsayılan bulanıklık, filozofun kavramı hangi bağlamda kullandığına bakılarak çözülebilir. Diğer bir sorun ise hayal yetisiyle birlikte ruhun diğer yetileriyle ilgili düşüncelerin zamanla kıvama kavuşmasıdır. Ruhun diğer güçlerinin niteliklerinin ilk etapta tam olarak belirlenmeyişi, *phantasianın* doksa (kanı), noûs (akıl), arzu gibi yetilerle ilişkisinin sınırlarını çizme hususunda güçlüğü de beraberinde getirir. Bu durum *phantasianın* birçok tanımının yapılmasının da yolunu açar. Şöyle ki Platon, *phantasiayı*, duyu algısı (*aisthēsis*) ile doksanın bir harmanı olarak tarif eder. Aristoteles için *phantasia*, duyu algısı ve doksa olmadığı gibi noûs da değildir. Aristoteles, *phantasiayı*, duyu algısı ile noûs arasında köprü durumunda görür. Aristoteles'e göre *phantasia*; ruhun duyumdan kaynaklanan bir hareketidir ve hayal, algı ortadan kalktıktan sonra bile varlığını koruyabilen bir imge sunar. Plotinus ise *phantasiayı* doksa benzeri bir görünümde kabul ederek Platon'daki *phantasianın* doksa ile olan birlikteliğine geri döner. Bu dönemdeki düşünürlerce *phantasia* kavramının birçok tanımının yapılması, kavramın içeriğine zenginlik katsa da diğer bir zorluğu da beraberinde getirir. O da *phantasianın* fiilinin duyu algısı ve noûsa göre konumunun net olarak belirlenememesidir. Bu bağlamda “*phantasia*, müstakil bir yeti midir yoksa diğer yetilerle özellikle duyu algısı ve noûsla ilişkili olarak bu yetilerin yansıması veya yardımcısı mıdır” sorunsal zihinleri meşgul eder. *Phantasia* kavramının mahiyetinin belirlenmesine ilişkin yaşanan güçlükler ve filozofların bu konuyla ilgili sunduğu çözümlere çalışmamızda karşılaştırmalı olarak yer vermeye çalışacağız.

Çalışmamızda önem vererek ele aldığımız konulardan bir diğeri de Yeni Platoncu filozofların *phantasiayı* sadece epistemolojik teoriler ışığında incelenen bir kavram olarak görmeyip bunun yanı sıra *phantasiaya* Tanrı ile insan arasındaki metafiziksel

etkileşimde aracı olma işlevi yüklemeleridir. Buna göre aşkın âlem ve insan ruhu arasındaki iletişim gerek uyanıkken gerekse uykudayken rüya yoluyla farklı biliş düzeylerinde gerçekleşir. Tanrıyla iletişim, mesaj içerikli görüntülerin *phantasiya* yerleşmesiyle tecrübe edilir. Yüce âlemin insan ruhuna etkisi esnasında *phantasianın* aklın denetiminde olması da özellikle vurgulanır. *Phantasiyanın* aklın kontrolüne verilmesi, bu yetinin fiillerinden şüphe duyulmaması gerektiği düşüncesinin bir sonucudur. Tanrı'nın *phantasiya* aracı kılması neticesinde geçmiş, şu an ve gelecekle ilgili bilinmeyene dair insanın öğrendiği haberlerin doğruluğu da ön plana çıkartılır. Tanrı'nın aktardığı bu kutsal görüntü ve seslere ait formların duyulur suretlere dönüşmesinde *phantasiyanın* önemli bir rolü vardır. *Phantasiyanın* taklit özelliğiyle ortaya çıkan sembollerini yorumlayan kişiler de bu konu bağlamında dile getirilir. İlk olarak Platon'da rastladığımız *phantasiyanın* Tanrı ile insan ruhu arasındaki iletişim kanalı olma işlevini Yeni Platoncu filozoflardan Plutarkhos ve Iamblikhos'un hangi boyuta taşıdığını çalışmamızda ayrıntılı olarak belirlemeyi amaçlamaktayız.

Summary

When examining a philosophical topic, it is important to correctly evaluate the concepts and follow the meaning they point to. Achieving correct results in the examinations is possible by not overlooking the fact that different meanings are attached to the concepts in different periods. Therefore, handling the concepts in a historical context will provide confidence in philosophical interpretation. One of the concepts that gained different meaning and function in the history of philosophy is the concept of "phantasia", which we will consider in our study. The concept of Phantasia was first used by Plato, close to its general use in philosophical literature. Although this concept was preferred in the Presocratic period in its simplest form, we can state that this concept did not impose an epistemological meaning until Plato. In the presocratic period, the concept of phantasia was not included in philosophical discussions, as the nature philosophers focused specifically on the arkhe problem. In this period, the issues of nature, being, formation, and movement were considered more important. On the other hand, the interest in the Socratic period has turned from the universe to the human, especially the connection between the soul and the body and the nature of the soul through a philosophical transformation. With the period of Plato and Aristotle, the characteristics of the soul's abilities, its functions and the relationship between the abilities, the reliability and competencies of each force were discussed and the occupation with epistemology came to the fore. At this point, where philosophical thought has reached, it is important to analyze the abilities of the soul and mental activities and to analyze the position of the abilities in the formation of knowledge. The fact that some philosophical problems did not mature until Plato, the philosophical ground on the nature of phantasia did not occur and there was no clear distinction between concept pairs such as sensation, phantasia, and mind. Since we have not been able to talk about the semantic integrity of the concept of phantasia until the period when philosophy was systematized, we will examine the philosophical foundation about the concept of

phantasia by starting with Plato. Next, we will include the criticisms Aristotle directed to Plato about phantasia. We will try to reveal the innovations that Aristotle determined about phantasia, unlike Plato.

Philosophers in ancient Greek philosophy have taken a common attitude towards studying phantasia as a philosophical term used in theory of knowledge. Philosophers in this period; while forming their thought systems, they considered it necessary to mention the etymology of the concept of phantasia, its meaning areas, its relation with terms of similar meaning, its position with respect to other abilities, its basic functions, nature and importance. Phantasia concept; Although it is a common acceptance as a philosophical term, different explanations regarding the nature of this concept pose major difficulties in understanding the subject. One of the problems is that the meanings evoked by the different determinations about the etymological structure of the phantasia are different. The default blurring of concepts such as phantasia, phantasmata, phantasis, whether it refers to the imagination or the function of the ability or the product created by the effect of the ability can be solved by looking at the context in which the philosopher used the concept. Another problem is that thoughts related to other abilities of the soul together with their imagination become consistently over time. The fact that the qualities of the other powers of the soul is not fully determined in the first place brings with it the difficulty in drawing the limits of the relationship of the phantasia with skills such as doxa (opinion), noûs (mind), desire. This opens the way for many definitions of phantasia. Namely, Plato describes phantasi as a blend of sense perception (aísthēsis) and doxa. For Aristotle, phantasia is not sensory and doxa, nor is it noûs. Aristotle sees phantasi as a bridge between sense perception and noûs. According to Aristotle, phantasia; it is a movement of the soul from sensation, and imagination offers an image that can preserve its existence even after perception disappears. Plotinus, on the other hand, accepts the phantasi in a doxa-like appearance and returns to the association of the phantasia in Plato with the doxa. Making many definitions of the concept of phantasia by the thinkers in this period, while adding richness to the content of the concept, brings another challenge. It is that the perception of the verb of the phantasia and its position according to the noûs cannot be determined clearly. In this context, "Is phantasia a self-contained or is it a reflection or assistant of these abilities in relation to other abilities, especially sensory perception and noûs" problem occupies minds. We will try to compare the difficulties experienced in determining the nature of the concept of Phantasia and the solutions that philosophers offer regarding this issue in our study.

Another of the issues we consider with importance in our study is that New Platonic philosophers regard phantasia not only as a concept studied in the light of epistemological theories, but also to install phantasia as a mediator in metaphysical interaction between God and man. Accordingly, communication between the Transcendent Realm and the human spirit takes place at different levels of cognition through dreams, both while awake and asleep. Communication with God is

experienced when images with message content are placed in phantasia. Special emphasis is placed on the control of the phantasia during the influence of the Supreme Realm on the human psyche. Putting the Phantasia under the control of the mind is a result of the thought that the acts of this ability should not be suspected. As a result of the fact that God made the phantashi the vehicle, the accuracy of the news learned by the person about the unknown about the past, present and future is also emphasized. Phantasia plays an important role in the transformation of the forms of these sacred images and sounds conveyed by God into audible images. People who interpret the symbols that emerge with the imitation feature of Phantasia are also expressed in the context of this subject. First of all, we aim to determine in detail in our study how phantasia, which is a concept we encounter in Plato, is the communication channel between God and the human spirit, to which dimension the New Platonian philosophers, Plutarch and Iamblikhos.

Giriş

İlmi disiplinlerin anlaşılması ve aktarımının temelinde ilgili alana ait kavramların tahlil edilmesi önemli bir yer tutar. Kavramlara ilişkin irdeleme, iki farklı perspektifi içerisinde barındırır. Öncelikle her kavram ait olduğu ilmi disipline özgü bir anlamlandırma ile kendi literatüründe yer edinir. Bundan dolayı her kavramın kendi alanındaki manası göz önünde bulundurularak kavramın incelenmesi gerekir. İkinci olarak ise kavramlar kendi alanındaki bilgi birikiminin artışıyla doğru orantılı olarak semantik anlamı genişleyen veya kimi zaman da çok anlamlılıktan özel anlama geçişle daralan bir yapıya sahiptir. Bu ekseninde analiz edeceğimiz *phantasia* kavramı felsefi anlamlandırma ile literatürdeki yerini almış ve etimolojik dönüşüm süreciyle birlikte anlamsal yapısı da genişlemiştir.

Phantasia kavramı; “göstermek, ortaya çıkarmak, işaret etmek, belirlemek, ışığın aydınlatmasıyla nesnenin görünür hale gelmesi” manasına gelen *phainō*’dan türemiştir. Bu fiilin edilgen hali, “bir şeyi, başka bir şey olarak göstermek, benzetmek” anlamındaki *phainomai* ve geliştirilmiş formatı, *phantazō*’dur. *Phantazō*, “görülür bir şekilde bir şeyi açığa çıkarmak, görüntüyü belirginleştirmek” anlamına gelir. Fiilin isim hali *to phainomenon*; görünür şekilde açığa çıkan imgeyi belirtirken, diğer bir isim türevi olan *phantasma*; “görünüş, düş, hayal”i ifade eder.¹

Platon öncesinde, *phantasia* kavramı, felsefi anlamdan uzak ve nadir kullanılmıştır. Flavius Aetius’un Empedokles’ten yaptığı alıntı buna örnek olarak verilebilir: “Hamile kadın, çocuğunun özelliklerini hayalinde (*phantasian*) canlandırdı.”² Empedokles *phantasian* kavramını zihinle ilişkilendirir. Empedokles’le bu kavram her ne

¹ Ahmet Cevizci, “Phantasia”, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2013), 1257; Francis E. Peters, “Phantasia”, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004), 287.

² Murray Wright Bundy, *The Theory of Imagination in Classical and Mediaeval Thought* (Urbana: The University of Illinois Press, 1927), 13.

kadar mitolojik bir söylemle karşımıza çıkmış olsa da *hayalde* canlandırmaya işaret etmesi bakımından bu kavramın işleviyle ilgili bize temel ipuçları sunar.

Aristoteles ise *phantasianın* etimolojik kökeni ile kelimenin işaret ettiği anlamlar arasındaki bağlantıyı farklı bir yorumlamayla gündeme getirir. Aristoteles *De Anima*'da (Ruh Üzerine) *phantasianın* ışıktan (*pháos*) türediğini belirtir: “Görme, en yetkin duyu olduğu için *phantasia*, ışıktan türetilmiştir. Zira ışık olmadan, görme eylemi gerçekleşmez.”³ Aristoteles'in tercih ettiği kavram olan *pháos*; “ışık, günışığı, gündüz, gözü'n parlaklığı, sevinç, mutluluk” gibi anlamlara gelir.⁴ Bu dönemde görme ile bilme tek bir Yunanca kelime ile ifade edilmekteydi: *Theorein*. Bu kelime hem “görmek” hem de “bilmek” anlamına geliyordu. Bilgi, görülenlerin kaydedilmesiydi. Bilginin oluşumunda görmenin ön kabul olarak düşünülmesi, Aristoteles'in *phantasiayı* ışıkla ilişkilendirmesini anlamlı kılar. Bu durumda suretin soyutlanması için öncelikle nesnenin görülür halde olması gerekir. Bunu sağlayan ise ışıktır.⁵ Bu durumda *phantasia* kelimesinin sözlük anlamı, felsefi anlamıyla yakın ilişkilidir. Çalışmamızda bu kavramın hem şekilsel hem de anlamsal değişiminin anlaşılması amacıyla Antik Yunan Felsefesindeki görünümüne Platon'la başlayarak genel hatlarıyla bakmaya çalışacağız.

Platon'da Phantasianın Duyu ve Doksayla Olan Bütünlüğü

Phantasia kavramı ve türevleri, felsefi anlamda ilk kez Platon tarafından kullanılmıştır. Platon'un *Timaios*'da *phantasianın* türevlerinden biri olan *phantasmata*yı rüyayla ilişkilendirmesi, kavramın kullanım alanlarının belirlenmesi bakımından önemlidir. Platon'a göre ruhta uyanırken sakin halde bulunan suretlerin uyku esnasında hızlı hareket etmeleriyle rüyalar oluşur. Bu görüntüler, dış dünyadaki nesnelere uyum sağlayacak tasavvurlar (*phantasmata*) şeklinde belirir. Rüyalar ruhtaki suretlerin terkibine ve bedensel etkiye göre korkutucu, sevindirici, hayret uyandırıcı içeriklerde görülebileceği gibi Tanrısal müdahaleyle mesaj içerikli de olabilir.⁶ Platon; geçmiş, mevcut an ve gelecekle ilgili bilinmeyene dair haber verme konusunu gündeme getirerek *phantasia* kavramının farklı bir kullanımı olan *phantasisi* tercih eder. Platon'a göre insandaki kötü yönleri düzeltme adına geleceği görebilme yeteneğini insan ruhuna işleyen Tanrılar, insanla iletişimin yolu olarak da *phantasiayı* görürler. Buna göre akıldan gelen düşünceler, ışınlar alan ve gözle görülebilir görüntüler oluşturan bir aynaya çarpar gibi karaciğer üzerinde etkide bulunur. Böylece karaciğerin parlak yüzeyinde diğerlerinden farklı imgeler (*phantasmata*) ortaya çıkar. Uyku esnasında geleceği görebilme yetisi güçlenir ve mesaj içeren rüyalar görülür.

³ Aristotle - Robert Drew Hicks, *Aristotle - De Anima: With Translation, Introduction and Notes*, 429a 1-5 (Cambridge, 1907), 129.

⁴ Güler Çelgin, “Eski Yunanca - Türkçe Sözlük “φάος” (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2011), 691.

⁵ Al Alvarez, *Gece / Gece Hayatı, Gecenin Dili, Uyku ve Rüyalar*, çev. İsmail Türkmen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001), 23.

⁶ Alfred E. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus* (Oxford: Clarendon Press, 1928), 282-283.

Bu tür rüyaların özel olduğunu düşünen Platon'a göre bunların yorumlanması ayrı bir kabiliyet gerektirir. Bundan dolayı Platon, *Timaios*'ta kutsal söylem ve görüntüleri (*phantasis*) yorumlayan özel kişilerden de bahseder.⁷

Kutsal bildirim uykudayken gerçekleşmesini imkân dâhilinde gören Platon, bu konuda Herakleitos'u eleştirir. Herakleitos'a göre uykuda duyular aktif olmadığından uyuyanın *Logos*la bağlantısı kesilir. Bu sebeple uyuyan insan varoluşun anlamını idrak edemez. Rüyalar hakikatin bilgisine ulaşmanın aracı olmadığı gibi ilahi kaynaktan da gönderilmiş değillerdir. Bu görüşünü Herakleitos 26. fragmanda şu şekilde savunur: "Geceleyin gözün ışığı söndüğünde, insan bir kandil yakar kendine; yaşarken ölüye dokunur uykusunda; uyanırken uyuyana." Çakmak'a göre bu ifadeler insanın uyanırken "güneş ışığıyla" gerçeği iyi idrak edebileceği, kandil ışığında algılananların yanıltan görüntüler olduğu; bundan dolayı da rüya yoluyla hakikatin öğrenilemeyeceği anlamını içerir.⁸ Bu düşünceyi doğru bulmayan Platon, Tanrı'nın uykuda ve uyanırken insana yanlış görüntüler sunmayacağını yine *phantasianın* bir türü olan *phantasiesi* kullanarak *Devlet*'te şu sözleriyle aktarır:

"Tanrı hem söz hem de eylemde; sade, kendi içinde uyumlu, bütüncül ve doğru bir varlıktır. O'nun, insan uyanırken ya da uyurken yolladığı görüntü (kata *phantasies*), söz, işaretlerle kendisini değiştirmesi ve başkasını yanıltması mümkün değildir."⁹

Yukarıdaki satırlarda ifade edildiği gibi Platon, Tanrı'nın gerek görsel gerekse işitsel verilerle insanları aldatmayacağını belirtir. Filozofumuza göre Tanrı, uyanırken insana hakikati gösterdiği gibi uykuda rüya yoluyla da gerçeği ulaştırabilir. Tanrı'dan geldiği hissedilen görüntülerin doğruyu yansıtmadığı düşüncesi Platon nazarında yanlıştır.

Platon, *Devlet*'te görüntü, tasavvur, imaj gibi anlamlar yüklediği *phantasianın* türlerini sınırlı bir şekilde kullanmış; *Sofist*'te kavrama belirginlik kazandırarak onun mana yelpazesini genişletmiştir. Sofistlerin "hiçbir şey yoktur; bir şey varsa bile bilinemez; bilinse bile başkalarına bildirilemez" düşüncesine odaklanan Platon, yanlışın zihin ile söylemde belirip belirmeyeceği ve yanlış önermelerin bir anlamının olup olmayacağı problemini gündeme getirir. Yanlışın ifade edilişi, bir anlamda var olmayı söylemek olduğundan, sofistlere göre var olmayandan söz edilemeyeceği gibi yanlış önermenin bir anlamı da yoktur. Platon ise yanlışın oluşumunda zihindeki formların etkisini ön plana çıkartarak problemi çözmek için *phantasiayı* gündeme getirir:

"Şayet var olmayan, konuşma ve düşünmeye dâhil olmuyorsa, her şey mutlak doğrudur. Var olmayan bunlara karışıyor, yanlış fikir ve söylem meydana

⁷ Platon, *Timaios* 71e-72a, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2015), 89-90.

⁸ Herakleitos, *Fragmanlar, Fragman 26*, çev. Cengiz Çakmak (Alfa Yayınları, 2018), 85; Tuncay Saygin, "Felsefenin Kâbusu: Rüyalar", *Doğu-Batı* 76, 55.

⁹ Plato, *The Republic I-V*, 382 a-e, çev. Paul Shorey (London: Harvard University Press, 1937), 193-197.

gelir. Düşünce ve konuşmada yanlışın ortaya çıkmasına neden olan şey, var olmayı düşünmek ve söylemektir. Bu durumda yanlış olan yerde aldanma da vardır. [...] Eğer bir yerde aldanma varsa, orada her şey; izlenim, kopya ve hayallerle (kata phantasies) doludur.”¹⁰

Platon *Sofist*'in ilerleyen pasajlarında yanlışın nasıl oluştuğunu anlamak için var olmayanla ilişkilendirdiği konuşma, doksa ve *phantasia* arasındaki kombinasyonun incelenmesi gerektiğini vurgular.¹¹ Filozofumuza göre bu yetiler, ruhta doğru ya da yanlış olarak belirebilir. Konuşma ise isim ve fiillerin birleşimiyle yanlış önermeler oluşturarak düşünce, doksa ve *phantasiaya* ait olanın dış dünyaya aktarılmasıdır.¹² Düşünce ve konuşma, temelde aynı şey olarak değerlendirilse de bu ikisi arasındaki fark; düşünme, konuşmaksızın ruhta oluşan iç diyalogken; konuşma, ruhtan ağza gelen sözlü formdur.¹³ Platon, dile getirdiği tüm bu açıklamaları, Sofistlere yönelttiği eleştirilerde merkezi bir öneme sahip olan *phantasia* kavramına ulaşmada basamak olarak görür. Filozofumuz bu sayede *hayal* gücüyle ilgili belirgin bir tanıma ulaşır:

“...düşünce, ruhun kendi kendisiyle konuşmasıdır. Doksa, düşüncenin sonucu-
dur¹⁴ ve “görünüş (phainetai)” dediğimizde belirtmek istediğimiz duyu algısı
ile doksanın bir karışımıdır.”¹⁵

Alıntıda da görüldüğü üzere, *phantasianın* bir yönüyle duyum diğer yönüyle doksa ile irtibatı vardır. Algılamayla nesnelere soyutlanmış hayali suretler, yargılamanın formuna dönüşür. Platon'a göre *hayal* yetisi birebir yargıda bulunmazken duyu algısı ile doksanın karışımı olmasından dolayı bilişsel sürecin içerisinde olur. Olumlu ve olumsuz yargılar oluşturan doksa *phantasiaya* da doğru ve yanlış oluşturma özelliği kazandırır.¹⁶ Yanlış sadece *hayal* yetisinin devreye girmesiyle oluşmaz, aynı zamanda algılamanın doğru bir zeminde olmaması da yanıltıcıdır. *Philebos*'ta bu konunun üzerine giden Platon “taşın yanında ya da ağacın altında görülen (*phantazomenon*) şey nedir?” sorusunu sorar. “*Bu bir insandır*” cevabıyla onaylama veya görülenin insan değil de heykel sanılmasıyla onaylamamanın gerçekleşeceğini; bunun da yanlışlığa yol açacağını belirtir. Platon, burada, *phantasiayı* duyu algısının yanı sıra hafızayla da ilişkilendirir. “Hafıza” der Platon, “duyumlarla ve ona bağlı olan duygularla ruhlarımıza sözler yazıyor. Eğer duyu, doğru bir söz yazıyorsa, düşünce ve sözler de doğru oluyor. İçimizdeki kâtip yanlışlıyorsa o zaman yazdıkları da yanlış demektir.”¹⁷ Platon duyuların soyutladıkları formların ruhta kaybolmasını doğru bulmaz.

¹⁰ Plato, *Sophist*, 260c, çev. H. N. Fowler (London: William Heinemann Press, 1921), 429.

¹¹ Plato, *Sophist*, 260e, 430.

¹² Plato, *Sophist*, 263d, 441.

¹³ Plato, *Sophist*, 263e, 441.

¹⁴ Plato, *Theaetetus*, 190a, 179.

¹⁵ Plato, *Sophist*, 264a-b, 443.

¹⁶ John M. Cocking, *Imagination- A Study in the History of Ideas* (London: Routledge Press, 1991), 8.

¹⁷ Platon, *Philebos* 38 d-e, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 74.

Gerek duyulardan gelen gerekse *phantasianın* terkihiyle oluşturulmuş suretler hafıza yetisinde muhafaza edilir. Hiç şüphesiz Platon'a göre ruhumuzda bir işçi daha çalışır:

“Kâtip dışında bir de ruhumuzda resim yapan bir ressam var. Görme ve diğer duyular olmaksızın, düşündüğünde ya da bahsedilen şeylerin hayalini kendi içinde gördüğünde bunu yapar.”¹⁸

Platon, bu pasajda *phantasia* kavramını kullanmamış olmasına rağmen ‘*ruhumuzda resim yapan bir ressam*’ metaforuyla *hayal* kuvvesine işaret eder. Bu durumda ressam, duyuların gönderdiği suretlerle terkip oluşturan *hayal* yetisidir. Düşüncenin temelini oluşturan bu hayali suretler yargıyı meydana getirir. Böylece Platon *hayali*; duyu, doksa ve hafızanın yanı sıra episteme ile de bağlantılı hale getirir.¹⁹

Aristoteles'te *Phantasia*nın Doksa ve Akıldan Ayrı Kabul Edilişi

Phantasia kavramının mahiyetinin anlaşılmasıyla ilgili yaşanan zorluklar Aristoteles'te de görülür. Aristoteles'in *hayal* yetisi, bu yetinin fiili, yetiyle meydana gelen ürün arasında ayırım yapılamayacak kadar *phantasianın* türevlerini birbirine yakın kullanması metinlerde anlam kargaşasına yol açar. Kavramla ilgili Aristoteles'in çözmesi gereken bir başka sorun ise *phantasianın* diğer yetiler arasındaki konumunun belirlenememesine bağlı olarak onun müstakil bir yeti olup olmadığının tespiti dir.²⁰ Bütün bu zorluklara rağmen *phantasia* kavramı, Platon'la karşılaştırıldığında Aristoteles'te daha belirgindir.

Platon, *hayal* yetisini sadece insanla sınırlandırmışken; Aristoteles, *phantasianın* diğer canlılardaki konumunu da tespit etmeye yönelir.²¹ Aristoteles'e göre bölünen böceklerin ayrılan her parçasında duyumlama, hareket ve arzuyla birlikte *phantasia* da vardır.²² Ancak tırtıl gibi bazı canlı türlerinde *hayal* gücünün varlığından söz edemeyiz.²³ Aristoteles *De Anima*'da yaptığı üçlü tasnifle canlılarda *phantasianın* bulunduğunu şu şekilde ele alır:

a. *Phantasia Amudra*: Bu tür imgeleme sadece aşağı tabakadaki canlılarda bulunur.²⁴ Aristoteles'e göre bu düzeyde mercan, deniz anemonu, sünger, midye, ahtapot

¹⁸ Platon, *Philebos* 39 a-b, 75.

¹⁹ Cocking, *Imagination*, 8.

²⁰ Ahmet Emre Dağtaoğlu, “Antik Yunan Felsefesi'nde 'Fantasia'nın Epistemolojik Rolü”, *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 17 (2014), 271.

²¹ Aristoteles, *Metafizik* 980 b 25, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2014), 76; Aristotle, *De Anima-Books II and III (with Passages from Book I)* 433a 10, çev. D. W. Hamlyn (Oxford: Clarendon Press, 2002), 69; Aristotle, *De Anima* 414b 16, 15.

²² Aristotle, *De Anima* 413b 21, 12.

²³ Christina S. Papachristou, “Three Kinds or Grades of Phantasia in Aristotle's De Anima”, *Journal of Ancient Philosophy* 7/1 (2013), 40.

²⁴ Aristoteles aşağı türdeki canlılarda sadece dokunma duyusuna sahip hayvanları kastetmektedir. Bkz. Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 433 b 31, çev. Zeki Özcan (Sentez Yayınları, 2018), 191.

gibi canlılar vardır. Bu türlerde sadece dokunma yetisi aktif olduğunda hayal yetileri işlerlik kazanır. *Phantasiaları*, fonksiyonunu her zaman yerine getiremediği için hayalleri belli belirsiz bir özelliktedir. Dokunma gerçekleşmediği takdirde bu canlılardaki imge de kaybolur.²⁵

b. *Phantasia Aisthetike*: Alt derecedeki canlılar dışındaki diğer hayvanlarda görülen algıyla ilgili imgelemedir. Bu tabakada hayalin işlevi alt türe göre daha da belirginleşir. Mercan ve deniz anemonu ile karşılaştırıldığında karınca ve arıdaki *phantasia* daha etkindir.²⁶

c. *Phantasia Bouleutike veya Logistike*: Sadece akıl yürütme yeteneğine sahip varlıkta rastlanan düşünmeyle ilgili imgelemedir.²⁷ Aristoteles'e göre algıyla ilgili *phantasiaya* insan dışındaki canlılar da sahipken; düşünmeyle ilgili *phantasia* yalnız insanda bulunur.²⁸ Aristoteles, insana ait *phantasiayı Retorik*'te "zayıf bir duyum"²⁹ şeklinde tarif eder. Bu eserinde *phantasiayı* muğlak bir şekilde kullanmış olsa da *De Anima*'da bu kavramın anlaşılmasındaki güçlüğü ortadan kaldırır ve hayal gücünün diğer yetilerle ilişkisine odaklanarak net bir tarifine ulaşma girişiminde bulunur. Aristoteles'e göre algılama sürecinde hayalin duyu algısıyla işbirliği olmasına rağmen bu iki yeti birbirinden tamamen farklıdır:

"Algılama, görme duyusu gibi bilkuvve veya görme eyleminde olduğu üzere bilfiildir; phantasia ise algılama gerçekleşmese de uyku deneyimindeki gibi aktif olabilir. Ayrıca algılama, duyu organı sağlıklı olduğu sürece mümkün iken; phantasianın durumu bu şekilde değildir. Dahası algılama, her daim doğrudur; phantasia, çoğunlukla yanlıştır."³⁰

Pasajda da görüldüğü üzere, beş dış duyu algılamanın aktif olduğu uyanıklık evresinde işlevini yerine getirir. Ayrıca duyuların algılaması için duyulur nesnenin beş dış duyunun algılama sınırları içerisinde bulunması gerekir. Hayal yetisi için ise bu durum şart değildir, görüş alanı içerisinde çeşitli nesnelere olmasa dahi bunlara ait soyutlanmış suretler hayale konu olabilir. *Phantasia*, bu suretleri farklı farklı formlarla bütünleştirerek veya ayırıştırarak yeni terkipler oluşturma yeterliliğine de sahiptir.³¹ Aristoteles'in yukarıda da işaret ettiği gibi, duyu organları var olduğu sürece algılamanın devamlılığından bahsedebiliriz. Hayal gücü ise duyu organı aktif değilken bile imgesel formları kullanabilir ki, rüyalar, bunun delilidir. Duyu algısı ve *phan-*

²⁵ Papachristou, "Three Kinds or Grades of Phantasia in Aristotle's De Anima", 33-34.

²⁶ Papachristou, "Three Kinds or Grades of Phantasia in Aristotle's De Anima", 40.

²⁷ Aristoteles, *Ruh Üzerine* 433 b 31, 1. dipnot, 192.

²⁸ Aristotle, *De Anima* 434 a 5, 71.

²⁹ Aristoteles, *Retorik* 1370 a 28-29, çev. Mehmet H. Doğan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), 74.

³⁰ Aristotle, *De Anima* 428 a 5-10, 53-54.

³¹ Krisanna M. Scheiter, "Images, Appearances, and Phantasia in Aristotle", *Phronesis* 57/3 (2012), 259-260.

tasianın farklılığını gösteren diğer bir unsur ise algılamanın duyu organında bir problem olmadığında ve duyu organı ile nesne arasında algılamanın sonlanacağı herhangi bir engel bulunmadığında doğruyken; hayal yetisi uygun ortamlarda bile nesne birebir uyuşmayan (yanlış) formlar üretebilir:

“Bir şey hareket ettirildiği anda, başka bir şeyin onun aracılığıyla hareket ettirilmesi olanaklı görülür. Phantasia'nın bir hareket türü olduğu ve duyu algısından ayrı meydana geldiği düşünülür. Sadece algılayabilen varlıklarda vuku bulmasına ek olarak, bilfiil algılamanın neticesinde ortaya çıktığı ve algıya benzediği için söz konusu hareket ya duyu algısından ayrı var olmaz ya da onun algılanmayan varlıklarda bulunmadığından bahsedebiliriz. Ayrıca harekete sahip olan, eylemi gerçekleştirebilir ve çoğu şeyden etkilenebilir; bu durumda phantasia, doğru ve yanlış olabilir.”³²

Phantasia'nın işlevini yerine getirebilmesi için öncelikle dış algılamanın gerçekleşmesi gerekir. İnsan, çevresindeki nesnelere algıladığı anda, phantasiada hareketlilik başlar. Hayal yetisinin oluşturduğu terkipler dış dünyadaki izlenimlerle uygunluk gösterdiği gibi onlardan tamamen farklı da olabilir.

Aristoteles'e göre *phantasia*; duyu algısından ayrı olduğu gibi, düşünceden de farklı bir özelliğe sahiptir ki;³³ bu da bizi bu yetinin kesin bilgi ve noûs olmadığı sonucuna ulaştırır.³⁴ Aristoteles; duyu algısı, *phantasia* ve noûs arasında ayırım yapar. Ona göre *hayal*, duyu algısı ile noûs arasında köprü gibidir. Bu güç, bilginin oluşumunda, duyu algısı ile noûs arasındaki bağlantıyı sağlar. Aristoteles'e göre duyu algısı, *phantasiaya* soyutlanmış suretleri sunarak noûsa dolaylı yoldan yardım eder. Algılama ilk adımdır ve *hayal* yetisi duyuya bağlıdır. Aristoteles'in *De Anima*'da “herhangi bir duyumlama olmasaydı, bir şeyi ne bilebilirdik ne de anlayabilirdik”³⁵ cümlesini “duyumlama olmasaydı imgeleme ve imgeleme olmasaydı bilgi olmazdı” şeklinde yorumlamak mümkündür.³⁶ Aristoteles, bu konuya *De Anima*'da şu şekilde değinir:

“Akıl yürütme (dianoia), düşünme esnasında imgesel suretleri kullanır. Bu yeti, hoşlanacağı ve kaçınacağı şey hakkında öncelikle duyularda karara ulaşır; ikinci aşamada, onun suretlerle bağlantı kurmasından sonra hayal eder, onda algılamanın yerine geçer ve ruhta oluşan tasdik ile inkâr neticesinde hareket gerçekleşir. Örneğin, ateşten bir fener algılandığı ve onun hareket ettiği görül-

³² Aristotle, *De Anima* 428b 10-17, 55.

³³ Aristotle, *De Anima* 427b 15, 53.

³⁴ Aristotle, *De Anima* 428a 15-20, 54.

³⁵ Aristotle, *De Anima* 432a 7, 65.

³⁶ Zeki Özcan, “Aristoteles'te Noûs Kavramı”, *Cogito/Aristoteles* 77 (2014), 175.

düğünde, ortak duyunun da yardımıyla düşmanın yaklaşmakta olduğu anlaşılır. Bazen de ruhta bulunan imge ve kavramlarla şu andaki hadiselerden yola çıkılarak gelecek yorumlanabilir.”³⁷

Aristoteles'e göre aklın işlevini yerine getirmesi için *phantasmaların* varlığı olmazsa olmaz bir şarttır. *Phantasmalar* olmaksızın aklediliri elde edemeyiz.³⁸ Bu durumda *phantasianın* düşünme ediminin gerçekleşme koşulunu, uyanırken duyu algısından bağımsız sağlayamadığı ortaya çıkar. Algılanabilir objelerin pasif bir biçimde alınması neticesinde formlar kazanılır ve noûs, *hayal*deki bir form üzerinde işlemde bulunur. Demek ki, düşünmenin nesnelere, *phantasiadaki* hayalî formlardır. Bu bakımdan *hayal* gücü, duyu algısından duyulur formu alan ve noûs için hazırlayan bir aracı işlevi görür.³⁹ Alıntıda dikkat çeken diğer bir nokta da *phantasianın* gelecekle ilgili tasavvurların da dayanağı olmasıdır. Aslında *hayal* sadece geleceğin değil aynı zamanda geçmişte elde edilen imgelerin de temelidir. Hafızadaki suretler şu an ve gelecekle ilgili değildir, geçmişe aittir. Hafıza, geçmiş zamana imada bulunur; başka bir ifade ile hafızanın konusu geçmiştir.⁴⁰ Bu yeti, “*zaman geçince*” ya da “*zamanla*” ortaya çıkar.⁴¹ Hafızanın sunduğu imge, mevcut zaman dilimine ait olmayıp duyunun algılanmasıyla meydana getirilmiş geçmişe ait *phantasmalar*dır.⁴² Zihnin *phantasma* olmaksızın hatırlaması imkânsızdır.⁴³ Aristoteles'in hafızayı, *phantasiya*yla ilişkilendirerek açıklaması, bu yetiye, sadece şu an veya geleceğe dair değil; geçmişe de gönderme yapılacak şekilde kapsamlı bir işlev kazandırdığını gösterir.

Aristoteles, *phantasianın* diğer yetilerle ilişkisini ortaya çıkarmada son basamak olarak doksayı görür:

“İnanç olmaksızın doksayı elde etmek imkânsızdır. Bundan dolayı doksa, inanca iştirak eder. Fakat çoğu canlıda *phantasianın* varlığından söz ettiğimiz halde inanç bulunmaz. Dahası, her doksa, inançla; inanç, ikna olduğumuz kanaatle ve kanaat de akılla birliktedir. Hayvanlarda ise *phantasia* varken; akıl yoktur. Açıktır ki *phantasia*, ne algıyla beraber olan doksa, ne de algılamının

³⁷ Aristotle, *De Anima* 431a 8- 431b 2, 63-64.

³⁸ Charles H.Ahn, *Essays on Aristotle's De Anima*, ed. A.O.Rorty M.C.Nussbaum (Oxford: Clarendon Press, 1995), 349.

³⁹ Aylin Çankaya, “Aristoteles'te Nous ve Noesis Kavramları Üzerine Belirlenimler”, *Cogito/Aristoteles* 77 (2014), 139.

⁴⁰ Aristotle, “Parva Naturalia-De Memoria et Reminiscentia ”, *In Basic Works of Aristotle*, ed. W.D.Ross J.I.Beare (Oxford: Clarendon Press, 1908), 46-47.

⁴¹ Paul Ricoeur, *Hafıza, Tarih, Unutuş*, çev. Mehmet Emin Özcan (İstanbul: Metis Yayınları, 2012), 34.

⁴² Julia Annas, “Aristotle on Memory and the Self”, *Essays on Aristotle's De Anima*, ed. A.O.Rorty M.C.Nussbaum (Oxford: Clarendon Press, 1995), 304.

⁴³ Aristotle, “Parva Naturalia-De Memoria et Reminiscentia 449 b 29”, 47.

meydana getirdiği doksadır. Ayrıca phantasia, algı ve doksanın birleşimi de de-ğildir.”⁴⁴

Aristoteles’e göre *phantasianın* algı ile doksanın birleşimi olduğu kabul edildiğinde doksanın algıyla eşitlenmesi gerekir. Zira beyazın algılanmasıyla beyaza ait doksanın oluşumu paralel zamandadır. Ancak iyi hükmüne bu yolla ulaşılamaz. Bu çerçevede düşünüldüğünde *hayal* de algılananın yargısı olacaktır. Ne var ki doğru inanca sahip olsak da algılayışımız her zaman doğruyu yansıtmayabilir. Güneş, dünyadan daha büyük olmasına rağmen bir ayak boyutunda görülür. Bu durumda doğru doksayı inkâr etme ve onun aynı anda hem doğru hem de yanlış olduğunu kabul etme saçma olacaktır. Bundan dolayı Aristoteles’e göre *phantasia* ne bu yönlerden biri ne de bunların birleşimidir.⁴⁵ *Hayal* yetisini duyu algısı, noûs, kesin bilgi ve doksadan ayıran Aristoteles böylece *phantasianın* donanımlı bir tanımına ulaşır: “*Phantasia*, algılama neticesinde meydana getirilmiş bir harektir.”⁴⁶ Aristoteles’e göre *phantasia* algılamayla doğrudan idrake sebep olan bir etkinlik olduğu gibi, beden hareket etmesinin de nedenidir. Aristoteles, *De Motu Animalium*’da (*Hayvanların Hareketi Üzerine*) bu konuya şu şekilde işaret eder:

“Hareket eden ve ettirilen canlılar bir amaç doğrultusunda hareket eder. Zira canlı, bir nesneyi arzulayıp ona yönelmedikçe ve tiksiniyor veya korkup ondan uzaklaşmadıkça, kendisini zorlayan bir durum da mevcut değilse hareket etmez. Canlıları hareket ettiren şey; akıl yürütme (*dianoia*), *phantasia*, bilinçli seçim (*proairesis*), akılsal istek (*boulesis*), duyuşal iştah (*epithumia*)’tır. Bunların tamamı, noûs ve arzuya (*óreksis* / *to orektikón*: arzu yetisi) indirgenebilir.”⁴⁷

Dış duyularıyla çevresindeki nesnelere algılayan canlıların *phantasialarında* beliren suretlere arzunun da eklenmesiyle bedende hareket oluşur.⁴⁸ Zira insan; duyu algısı, *hayal* veya düşünme yoluyla sahip olduğu amacı gerçekleştirmek için fiile yönelir. İnsan susadığında kendisinde su içme hissi uyanır ve arzunun yönlendirmeyle harekete geçilerek içme fiili yerine getirilir.⁴⁹ Arzu yetisi, duyguları ve *hayal* gücü de arzu yetisini hazırlar. Diğer bir deyişle, *phantasia* olmaksızın arzudan bahsedemeyiz. Arzu ya *hayal* ya düşünce ya da duyu algısıyla birlikte dir.⁵⁰ Ancak bu kısma

⁴⁴ Aristotle, *De Anima* 428 a 19-30, 54.

⁴⁵ K. Lycos, “Aristotle and Plato on ‘Appearing’”, *Mind* 73/292 (1964), 500.

⁴⁶ Aristotle, *De Anima* 429a 1-5, 56.

⁴⁷ Aristoteles, *Hayvanların Hareketi Üzerine* (*De Motu Animalium*) 700b 14-17, çev. H. Nur Beyaz Erkızan (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2013), 36; Aristotle, *De Anima* 432b 13, 67.

⁴⁸ Aristoteles, *Hayvanların Hareketi Üzerine* 701a 5, 38.

⁴⁹ Aristoteles, *Hayvanların Hareketi Üzerine* 701a 30, 40.

⁵⁰ Aristoteles, *Hayvanların Hareketi Üzerine* 702a 18-19, 44; Aristotle, *De Anima* 433b 30, 71.

kadar bahsi geçen anlatım, insan türündeki hareketi belirtir. Aristoteles, insan haricindeki canlılarda hareketin meydana gelişinde *phantasianın* rolünü açıklamaya da yönelir. Yukarıda *hayal* yetisine ilişkin sınıflandırma yaptığımızda değindiğimiz üzere, insan dışında diğer canlılarda idrak etme ve akıl yürütme bulunmaz; onlarda sadece *phantasia* vardır.⁵¹ Bu sebeple, insandan başka diğer canlılarda akıl yürütme (*dianoia*) devre dışı kalır. İnsan dışında algısal imgelemeye sahip canlılarda (*phantasia aisthetike*) da amaçlanan gerçekleşinceye dek arzunun nesnesine yönelmeyi sağlayarak hareketi oluşturan yeti, arzu ve *phantasiadır*. Örneğin köpek, ördek şeklindeki bir parçayı lezzetli bir besin sanarak ona yaklaştığı gibi, onun odun olduğunu keşfederek geri de çekilebilir. Köpeğin nesneye yaklaşması da uzaklaşması da bu iki güç aracılığıyla.⁵²

Aristoteles, bu konu hakkında aşağı tabakadaki canlıların durumunu da göz ardı etmez. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu türde kapalı ve belirsiz de olsa *phantasia* vardır. Filozofumuz, *De Anima*'da bu meseleye biraz daha açıklık getirir:

“Aşağı tabakadaki canlılarda haz ve elem bulunur. Bunların varlığı arzunun da mevcut olduğu anlamına gelir. Phantasia ile arzu bu türde kapalı ve müphem bir şekildedir ki bundan dolayı aşağı tabakadaki canlıların hareketleri de belirsizdir.”⁵³

Görüldüğü üzere, Aristoteles, hareketin kaynağı olarak dış bir etkeni neden kılmamış ve ruhun yetilerine yönelerek içsel faktörlerle konuyu aydınlatmıştır. Hareketin meydana gelişinde tek unsur, *phantasia* değildir. Sadece akıl sahibi insanın hareketinde *noûs* dâhil olsa da, canlıların tümü düşünüldüğünde bu işlevi yerine getiren daha çok arzudur. *Phantasianın* ise arzunun hazırlanışında tesiri vardır; bundan dolayı hareketin oluşumunda *hayal* ile arzunun işbirliği önemlidir.

Plotinos'la Phantasianın Doksaya Tekrar Yaklaştırılması

Aristoteles sonrası dönemde Platon ve Aristoteles'in *hayal* yetisiyle ilgili düşünceleri tekrar yorumlanmıştır. Yeni Platoncuların bu gücü ele alış biçimleri, iki yönü içerisinde barındırır. Bunlardan biri, *phantasianın* insan ile tinsel olan arasındaki iletişimde aracı kabul edilmesi, diğeri ise, *hayal* gücünün yanlış oluşumundaki rolüdür.⁵⁴ Plotinos'a göre tinsel varlığın temaşa edilmesinde beden, insan ruhuna bir engel teşkil eder. Plotinos, ruhun yücelik vasfına sahip olmasından dolayı yapılan hataları ruhun yetilerinin bedenle irtibatlı olmasına bağlar. Bu tavır, yetilerden şüphe duyulmasına neden olur. İnsan yanlış bir tutum takınırsa bu onun arzu yetisine veya

⁵¹ Aristotle, *De Anima* 433a 9, 69.

⁵² Henry S. Richardson, “Desire and the Good in De Anima: The Mover of Movement and the Aims of Animals”, *Essays on Aristotle's De Anima*, ed. A.O.Rorty - M.C.Nussbaum (Oxford: Clarendon Press, 1995), 371.

⁵³ Aristotle, *De Anima* 434a 1-5, 71.

⁵⁴ Gerard Watson, *Phantasia in Classical Thought* (İrlanda: Galway University Press, 1988), 96.

phantasiaya uymasından kaynaklanır.⁵⁵ Plotinos, arzu yetisi ve *hayal* gücünü bir şekilde baskı altına alarak diğer bir ifadeyle bu yetileri kendi başlarına bırakmayarak ruhun yüceliği ve yetkinliğini teminat altına almak ister. Bunu sağlamak amacıyla da *hayal* ile hatırlama yetisinin hem duyuşal hem de akısal olana bakan iki yönünün olduğunu belirtir.⁵⁶ Plotinos, Aristoteles'in *De Anima* 433 b 29 ve *Memoria* 450 a 12-15'teki "*phantasia* duyulur veya aklıdır" şeklinde yaptığı ayrımı daha da belirginleştirerek bu yetiyi iki yönlü yapıda sunmuştur. Böylece Plotinos, bir yandan *hayal*in duyuşla olan bağlantısını koparmaz diğer yönüyle de akletme yetisinin temsili analogiler kullanmasının ve ruhun bedendeyken de tinsel dünyayla iletişim kurmasının yolunu açar.⁵⁷ Plotinos'a göre *phantasianın* özelliklerinden bir diğeri de, hem doksa olarak isimlendirilen, hem de ondan meydana getirilen ve bu yetinin mertebesinde olmayan, fakat ruhun en alt kısmında bulunan doksa benzeri ve önemsiz bir görünüm şeklinde olmasıdır. Plotinos, Aristoteles'in *hayal* ile doksa arasında yaptığı ayrımı doğru bulmayarak Platon'un *phantasia*-doksa birlikteliği düşüncesini yeniden yorumlama yolunu tercih eder. Philoponus ve Simplikos'a göre ise *phantasia*, duyu algısı ve doksa olmadığı gibi bu ikisinin birleşimi de değildir. Birinin diğerine karışmadığı bu yetilerden her biri kendi fonksiyonunu yerine getirir. Duyu algısı ve doksa özellikleri itibariyle *hayalden* ayrıdır. Duyu algısının işlerlik kazanabilmesi için algılanabilir nesnenin algı alanında bulunması gerekir. Duyuların aktif olmadığı uyumada *phantasianın* formları düzenlemesiyle rüyalar oluşur. Doksa insanın kontrolü dışında ve doğruluğu kabul edilen bir şeyle gerçekleşirken; *phantasia*, doğru ve yanlış olma ihtimalini taşısa da insanın kendi denetiminde oluşur.⁵⁸

Simplikos'a göre *phantasianın* soyutlanan formlar hakkında doğru ve yanlış hükümünü verme yeterliliği yoktur. Soyutlanan suretlerin algılanabilir nesnelerin birebir aynısı olmaması ve yüzde yüz doğru olan imgeler (*phantasiai*) *hayal* edemeyişimiz bu durumu zorlaştırır. Duyu algısının sadece doğru izlenimleri değil tamamını algılamasında olduğu gibi *hayal* yetisi de doğru ve yanlış suretler arasında herhangi bir ayrım yapmaksızın tümünü tasavvur eder. Philoponos ise, *hayal* yetisinin, suretleri doğru ve yanlış olarak kavrayabilmesini mümkün görür. Bu düşüncesinin temelinde onun 'irade dışı oluşan *phantasia*' ve 'iradeyle oluşan *phantasia*' şeklinde *hayal* yetisini ikiye ayırması yatar. İrade dışı oluşan *phantasia*, suretleri, algı dünyasındaki uyuma göre birleştirir. Örneğin kırmızı ile gül formlarını birleştirerek dış dünyadakine uygun olarak 'kırmızı gül' şeklinde tasavvur eder. İradeyle oluşan *phantasia* ise suretlerden gerçekliği olmayan terkipler oluşturabilir. Örneğin bir at ve bir insan formunu dış

⁵⁵ Watson, *Phantasia in Classical Thought*, 96-97.

⁵⁶ Plotinus, *The Enneads*, IV.4.13, çev. Stephen Mackenna & B.S.Page, (London: Great Britain at the University Press), 298.

⁵⁷ Richard Sorabji, *The Philosophy of the Commentators 200 – 600 AD: A Source Book Vol.1 Psychology* (London: Duckworth, 2004), 63.

⁵⁸ Sorabji, *The Philosophy of the Commentators 200 – 600 AD: A Source Book Vol.1 Psychology*, 63.

dünyada rastlayamayacağımız şekilde yarısı at yarısı insan suretinde bir varlık (hippocentaur) olarak hayal edebilir. Philoponus özellikle irade dışı oluşan *phantasiaya* işaret ederek yanlış olanın yanlış, doğru olanın doğru olarak kavranabileceğini belirtir.⁵⁹

Yeni Platonculukta *hayal* yetisi farklı bir işlevle de karşımıza çıkar. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, kutsalla olan irtibatla *phantasia* önemli bir konumdadır. Tanrılar insanlara doğru yolu göstermek ve onları hatalarından arındırmak için mesaj içerikli rüyalar gönderirler. Tanrılar bu mesajın iletilmesi görevini bazen ölmüş insanların ruhlarına verir bazen de bizzat kendisi insan suretine bürünerek rüyalara dâhil olur.⁶⁰ Porfirios ise gelecekle ilgili haberlerin kaynağını belirtmekten çekinir. Bu iletim Tanrı, melek veya başka bir güçten de gelebilir. Ona göre kehanet insan ruhuna dıştan gönderilen kutsal veriler ile bedensel yatkınlığın birleşiminden doğar.⁶¹ Iamblikhos'a göre kehanet, Tanrısal ışığın ruhu aydınlatmasıyla gerçekleşir. Tanrı'nın iradesiyle hareket eden kutsal görüntüler, insandaki imgesel gücü (*phantastikê dunamis*) tesiri altına alır.⁶² Plutarkhos, insan yaşamının kontrolünü bu şekilde sağlayan Tanrı'nın, insan ruhuna geleceği görebilme yeteneği bahsettiğini belirtir. Geleceğe dair haberler, kutsal bir ilham aracılığıyla *hayal* yetisine aktarılır. Plutarkhos, kutsal iletimi rüzgârın getirdiği bir esinti veya kaynağından fokurdayan bir suya benzeter. Tanrı'nın ilhamıyla gelen kutsal görüntüler, geçmişe ait suretlerin hafızada bulunuşu gibi *phantasiada* yer eder. Ancak *hayal*deki bu görüntülerin akletme yetisinin kontrolünde olması gerekir.⁶³ *Phantasia* akletme yetisinin kontrolünde olmadığı takdirde karmaşık rüyalar görülür. Bu rüyalar doğru da yanlış da olabilir. Ancak Tanrı'nın ilham ettiği rüyalar (theopemptoi) karmaşık rüyalardan farklıdır. İnsan uykudayken, uykuyla uyanıklık arasında veya uyanırken kutsal içerikli ses işitebilir ve görüntü görebilir. Tanrı'nın kendisine bildirdiği görüntü ve ses deneyimini yaşayanlar ruhunda tinsel olanın etkisini hisseder.⁶⁴ Proklos'a göre bu tecrübe *phantasianın* taklit edici niteliği sayesinde somut bir ifadeye bürünür. İçsel form ile dışsal görüntü bütünleştiğinde biri diğersinin ifade şekli olur ve ikisi arasında uyum sağlandığında *hayal* yetisinin görüntüleri doğru olabilir.⁶⁵ Sadece Tanrısal mesajı taşıyan rüyalar, hakikatin sembolik formunu gösterir. *Phantasiada* dönüştürülen işitsel ve görsel

⁵⁹ Sorabji, *The Philosophy of the Commentators 200 – 600 AD: A Source Book Vol.1 Psychology*, 66.

⁶⁰ Patricia Cox Miller, *Geç Antikçağda Düş Görme Bir Kültürün Düş Gücüne İlişkin Araştırmalar*, çev. Medet Yolal (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2015), 21; Waththew Walker, *Niçin Uyuruz? Yeni Uyku ve Rüya Bilimi* (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2019), 230.

⁶¹ Bundy, *The Theory of Imagination in Classical and Mediaeval Thought*, 135.

⁶² Sorabji, *The Philosophy of the Commentators 200 – 600 AD: A Source Book Vol.1 Psychology*, 70.

⁶³ Plutarch, *Moralia V, The Oracles at Delphi*, çev. Frank Cole Babbitt, ed. Jeffrey Henderson (London: Harvard University Press, 2003,) 327; Bundy, *The Theory of Imagination in Classical and Mediaeval Thought*, 97-98.

⁶⁴ Iamblichus, *On the Mysteries of the Egyptians, Chaldeans and Assyrians*, çev. Thomas Taylor (Walworth, 1821), 115; Sorabji, *The Philosophy of the Commentators 200 – 600 AD: A Source Book Vol.1 Psychology*, 71.

⁶⁵ Bundy, *The Theory of Imagination in Classical and Mediaeval Thought*, 143.

formlar, akılsal gerçekliği yansıtır.⁶⁶ Görüldüğü üzere, Yeni Platoncu filozoflar, Aristoteles'le sekteye uğramış olan Platon'un *hayal* yetisini rüyayla ilişkilendirmesini tekrar gündeme getirmişlerdir. Onlar kutsal olanın *phantasiaya* etkisinin aklın denetiminde gerçekleşmesi gerektiğini özellikle vurgularlar. Bundan dolayı *phantasiayı* aklın gözetimine vererek Tanrısal içerikli rüyaların bilinçli bir şekilde farkına varılmasının yolunu açarlar.

Sonuç

Platon, *phantasiayı*, duyu algısı ile doksanın bir karışımı olarak görür. Sadece bu iki yetiyle değil aynı zamanda hafızayla ilişkisinin de belirginleşmesinin yolunu açar. Bunun yanı sıra Platon, Tanrıların insanlara gelecekle ilgili haberleri *hayal* yetisi aracılığıyla iletteceğini düşünür. Aristoteles'le birlikte bu kavrama yeni anlamlar yüklenir. *Hayal* gücü, Platon'da insanla sınırlandırılırken; Aristoteles'in yaptığı sınıflandırmayla *phantasianın* hayvanlardaki konumu da netlik kazanır. Platon'un *phantasiayı* duyu algısı ile doksanın birleşimi olarak görmesinin aksine Aristoteles bu yetiyi duyu, doksa ve noûstan ayırır; her bir yetinin *hayalle* ilişkisini belirler. Bunun yanı sıra Aristoteles, *phantasiayı* arzu yetisiyle ilişkilendirerek bu yetinin hareketin oluşumundaki önemine değinir. Tüm canlıların hareketinde etkin bir yeti olduğu için *hayal* yetisinin hareketle ilişkilendirilmesi kavrama yeni bir açılım kazandırır. Yeni Platoncu dönemde ise Platon ve Aristoteles'in *phantasia* hakkındaki düşünceleri yeniden yorumlanır. *Hayal*, ilk kez ikili bir yapıda ele alınır ve Platon'da görülen *phantasia*-doksa birlikteliğine tekrar dönülür. Platon'dan itibaren Yeni Platoncu döneme değin *phantasianın* yanlış oluşumundaki rolü sürdürülür. Yanlış, ruhun yetilerinden *hayal* ve arzunun bedenle irtibatlı olması nedeniyle oluşur. Buna ilaveten Yeni Platoncu filozofların kahir ekseriyeti, *phantasiaya* yeni bir fonksiyon yüklemeye çalışır. Buna göre *hayal* yetisi, Tanrı ile insan arasındaki iletişimde aracı konumunda görülür. *Phantasianın* bu manasına dair ilk izlenimler, Platon'un *Timaios* eserinde görülmüş olsa da; burada konu, açık seçik belirtilmez. Plotinos'la başlayan Porfirios, Iamblikhos, Plutarkhos ve Proklos'la devam eden süreçte Platon'un düşüncesi daha da ayrıntılandırılarak tinsel olanın *phantasia* üzerindeki tesirine özellikle dikkat çekilir. Bunun sebebi, muhtemelen, hem ruhun yüceliğini vurgulamak hem de ruhu, kutsî olanın etkisinden uzak tutmayarak duyulur âlemlerle metafizik alan arasındaki irtibatın devamını temin etmektir. Antik Felsefedeki *phantasia* hakkında yapılan bu yorumlar, tercüme faaliyetleriyle İslâm düşüncesine aktarılmış, Batı ve İslâm dünyasında *hayal* yetisiyle ilgili yapılacak yeni açıklamaların da temelini oluşturmuştur.

⁶⁶ Iamblichus, *On the Mysteries of the Egyptians, Chaldeans and Assyrians*, 285; Algis Uzdavinyas, *The Golden Chain An Anthology of Pythagorean and Platonic Philosophy* (Canada: World Wisdom, 2004), 167.

Kaynakça

- Alvarez, Al. *Gece / Gece Hayatı, Gecenin Dili, Uyku ve Rüyalar*. çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Annas, Julia. "Aristotle on Memory and the Self". *Essays on Aristotle's De Anima*. ed. A.O.Rorty M.C.Nussbaum. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Aristoteles. *Hayvanların Hareketi Üzerine (De Motu Animalium)*. çev. H.Nur Beyaz Erkişan. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2013.
- Aristoteles. *Metafizik*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 5. Basım, 2014.
- Aristoteles. *Retorik*. çev. Mehmet H. Doğan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Aristoteles. *Ruh Üzerine*. çev. Zeki Özcan. Sentez Yayıncılık, 5. Basım, 2018.
- Aristotle. *De Anima-Books II and III (with Passages from Book I)*. çev. D. W. Hamlyn. Oxford: Clarendon Press, 2002.
- Aristotle. "Parva Naturalia-De Memoria et Reminiscentia". *In Basic Works of Aristotle*. ed. W.D.Ross J.I.Beare. Oxford: Clarendon Press, 1908.
- Aristotle - Hicks, Robert Drew. *Aristotle - De Anima: With Translation, Introduction and Notes, 429a 1-5*. Cambridge: Cambridge University Press, 1907.
- Bundy, Murray Wright. *The Theory of Imagination in Classical and Mediaeval Thought*. Urbana: The University of Illinois Press, 1927.
- Cevizci, Ahmet. "Phantasia". *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2013.
- Charles, H. Ahn. *Essays on Aristotle's De Anima*. ed. A.O.Rorty M.C.Nussbaum. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Cocking, John M. *Imagination- A Study in the History of Ideas*. London: Routledge press, 1991.
- Çankaya, Aylin. "Aristoteles'te Nous ve Noesis Kavramları Üzerine Belirlemeler". *Cogito/Aristoteles* 77 (2014), 131-149.
- Çelgin, Güler. "Eski Yunanca - Türkçe Sözlük". İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2011.
- Dağtaşoğlu, Ahmet Emre. "ANTİK YUNAN FELSEFESİ'NDE 'FANTASIA'NIN EPİSTEMOLOJİK ROLÜ". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 17 (2014), 265-288.
- Herakleitos. *Fragmanlar, Fragman 26.* çev. Cengiz Çakmak. Alfa Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Iamblichus. *On the Mysteries of the Egyptians, Chaldeans and Assyrians.* çev. Thomas Taylor. Walworth, 1821.
- Lycos, K. "Aristotle and Plato on 'Appearing'". *Mind* 73/292 (1964), 496-514. <https://doi.org/10.1093/mind/LXXIII.292.496>
- Miller, Patricia Cox. *Geç Antikçağda Düş Görme Bir Kültürün Düş Gücüne İlişkin Araştırmalar*. çev. Medet Yolal. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2015.

- Papachristou, Christina S. “Three Kinds or Grades of Phantasia in Aristotle’s De Anima”. *Journal of Ancient Philosophy* 7/1 (2013), 19-48. <https://doi.org/10.11606/issn.1981-9471.v7i1p19-48>
- Peters, Francis E. “Phantasia”. *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 31 Aralık 2004.
- Plato. *Sophist*. çev. H. N. Fowler. London: William Heinemann Press, 1921.
- Plato. *The Republic I-V*. çev. Paul Shorey. London: Harvard University Press, 1937.
- Plato. *Theaetetus*. çev. H.N. Fowler. London: William Heinemann Press, 1921.
- Platon. *Philebos*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2013.
- Platon. *Timaios 71e-72a*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2015.
- Plutarch. *Moralia V, The Oracles at Delphi*. Çev. Frank Cole Babbitt. ed. Jeffrey Henderson. London: Harvard University Press, 2003.
- Richardson, Henry S. “Desire and the Good in De Anima: The Mover of Movement and the Aims of Animals”. *Essays on Aristotle’s De Anima*. ed. A.O.Rorty M.C.Nussbaum. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Ricoeur, Paul. *Hafıza, Tarih, Unutuş*. çev. Mehmet Emin Özcan. İstanbul: Metis Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Saygin, Tuncay. “Felsefenin Kâbusu: Rüyalar”. *Doğu-Batı* 76 (ts.), 53-65.
- Scheiter, Krisanna M. “Images, Appearances, and Phantasia in Aristotle”. *Phronesis* 57/3 (2012), 251-278. <https://doi.org/10.1163/156852812X641272>
- Sorabji, Richard. *The Philosophy of the Commentators 200 – 600 AD: A Source Book Vol.1 Psychology*. London: Duckworth, 2004.
- Taylor, Alfred E. *A Commentary on Plato’s Timaeus*. Oxford: Clarendon Press, 1928.
- Uzdavinys, Algis. *The Golden Chain An Anthology of Pythagorean and Platonic Philosophy*. Canada: World Wisdom, 2004.
- Matthew Walker. *Niçin Uyuruz? Yeni Uyku ve Rüya Bilimi*. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2019.
- Watson, Gerard. *Phantasia in Classical Thought*. İrlanda: Galway University Press, 1988. <https://www.amazon.com/Phantasia-classical-thought-Gerard-Watson/dp/0907775306>
- Zeki Özcan. “Aristoteles’te Noûs Kavramı”. *Cogito/Aristoteles* 77 (2014), 150-180.